

رنجیدہ انداز میں و تا کمزور من گرسنڈام و برہنہ و مراغمی ٹیٹ - و سلسلہ در واقع سخت
 وزن ہمتان ہمان عامہ سبز ہست کہ این نامید بر سردارو کہ علامت وون ہستی ہست و
 خاندان و اجدا او از بدو اسلام کہ ابودہ اند و اگر چہ فرار ہار و پید آمدنی او باشد از
 کہانی ہست و ہنوز کہ ہست و من فخر میکنم ہمت عالی خود (۲) اینکہ تنگ والد و
 والد گفتمہ ہست مرا کاش چہمان خود را سے مالید و از خواب بیدار شد و تامل میکرد کہ
 تنگ والد و ولد کہست بلکہ من بطور یقین سیکویم ولد بلا والد ہست این بزرگوار کہ تنگ
 پیغمبر خود و اسلام ہست بگذار این مطلب را تا بجائے خود شش ذکر شود (۳) سبب
 اینکہ طعن و توجیح در کزاسے ماہوار ہاسے عمدہ داران نمودہ ام این از آن ہست
 کہ مرا خود ماہوار سے کزاف نیست و او کہ طرفداری از آہنا نمودہ است بسبب آن ہست
 کہ ماہوار کزانی سیکیر و البتہ باید طرفداری کند - ولیکن ای نادان جاہل تامل میکنی
 کہ من یک شخص واحد ہستم کہ در ماہوار ہاسے کزاف جسمی بے قابلیت مثل تو ایراد
 میکنم بلکہ تمام عقلا سے جہان - چند روز پیشتر من خود ترجمہ کروم بخت سید الاخبار
 آنجہ کہ در باب جمع و فرج حیدر آباد و فرج بود در پستی گزت اگر بلا خطہ جناب رسیدہ باشد
 و اوراک آرزو داشتہ باشی کہ در کزانی - این عمدہ داران جلیلہ غالباً ہاسے
 آن حزب استند کہ معاہدہ آب پاشی و جاروب کنند و اینہا قابل ماہوار ہاسے کزاف
 نیستند - اسے نادان قابلیت چیز دیگر است در امور ملکرانی و تمدن - پسر سپاہ سالار
 باید ابتدا یوز باشی بشود اگر چہ علم صرف و نحو و منطق و معانی بیان ہم بدانند و در ممالک
 با نظم و نسق نہ کسے اعتنائی بیدار و دار و دوزنہ بعلم او و چنین کسے باید پس از چہل سال
 محنت و خدمت مواجب پیر را بکیر و منصب و عہدہ پیر را بیاید - مگر این مطالب
 در صرف میر و معنی با سطور با شرح لعمہ و فرج نیستند و جناب در کزانی نہتوانید کرد - ہمارا
 سخن نیست اگر شخص ہستد او زمان خدمت و محنت و دیگر جہات قابلیت ہم رساند

کہ دو ہزار روپیہ ماہوار بگیرد بلکہ اعتراض ماہران است کہ کسانے کہ امروز قابلیت دو
 روپیہ ماہوار دارند و شمل بست سال و یک قابلیت انرا ہم میرسانند کہ دو ہزار روپیہ بگیرند
 چنانچہ روز دو ہزار میگیرند و از انطرف کسانے کہ سی سال خدمت کرده اند و باید ہزار روپیہ
 بگیرند دو صد روپیہ میگیرند۔ فرضاً مثل تو شخصے کہ بیچ خدمتے بحکومت و خلق نے کنی و
 مفت خواری صد روپیہ برائے تو بس بہت اگر علامتہ دہر باشتے و لیکن آن شخصے کہ
 ورنہ نہ حکومتے تدریس میکند اگر ہمہ نیم علم تراند اشتمہ باشد باید چھ صد روپیہ بگیرد و قدر
 تدریس آیام خدمتےش میافزاید بر ماہوارش ہم ہینفراید۔ بلے تو در فکر آن استی کہ کلیم خود را از آس
 بی دن کشی و مادر فکر اینم کہ عزیزت را نجات دہیم۔ فقط اگر ما نظر بموجب چاکران حکومتے
 این ریاست کیونیم یعنی اہل قلم اقلاتش مفت ملک آن زاید است۔ اگر بسپاہ بیگار
 و بیکارہ این ملک نظر کنیم چاہ ملک زائد است و بختل کہ اگر خوبی انتظام دہند این ریاست
 را ہشتاد لک یا زیادہ فاضل و محل برخرج خواهد بود و کلی قروض ریاست داوہ میشود
 و این نکتہ را کہ جمعی از عمدہ داران جلیدہ این ریاست ندانند و از نوشتن ما و در کتب
 و بسپاہ و دیگر خرم بر عکشان وارد آید و لیکن خود حضور پر نور و سر آسمانجاہ خوبی میدانند
 کہ عرض ما و دیگران بلیت۔ اگر ما پیر و حقا سنے قدیم باشیم و تمام ملک را ملک خاصہ بنا
 داشتہ اک پادشاہ بدینم پس این زری را کہ جمعی بدون استحقاق و بلا خدمت و زاید از استحقاق
 و خدمت خود میخورند و میبرند باید بروی خوانہ پادشاہ و اگر پیر و عقلا سنے زمان حال باکم
 و رعیت را اور ملک شریک و اینم این مبالغہ کزانے را کہ این اشخاص میخورند باید صرف
 شود و امور و کار ہا و طرفے کہ فائدہ آہنا ہموم رعیت برسد و در این صورت جو
 اہلخانہ تو و امثال تو انیکونہ مطالب را از قبیل دخل معقولات از نامعقول و داخلہ
 و در باب فضائل از شخص معقول است +
 قال۔ ” مگر اینکہ از آتش حد بسوزد و جامہ شفت بر قامت نارسا

برہنہ و گرسزد خود بد و زود

سی و چہارم - اقول - جانا خوب مطلبی است اینکہ میرا پاموجب

انقویت ارادہ و تمسک قوی است غرض مارا - بشک من حد میبرم و جا حد ہم مست و
نہ تنها جائے حد است بلکہ جائے بیچارہ و سرزنش خلق عالم است بر دولت اسلامی

و ہمین سبب است انقراض دولت اسلام و این روزے کہ مسلمانان را پیش انداختہ است

کہ کہیا کر باید بچشمه و بیخ بمیرد و ابلہ در خرابہ کنج یاد یعنی فراہا سے ریاستہما اہل اسلام

- تا امروز رسم تمام ریاستہما سے اسلام ہمین است کہ ہنرمندان کہ سزا اندوہی ہنران ہنرا

چندین ہزار مرد بے ہنر و وجود ہا سے کالعدم از قبیل رقاص و قواد و فقیر و معنی و چرسی

و ہنگی و غیرہ در این ریاست نان بخورند و سیر اند و ہزار ہا ہنر شریف کرسند اند - بشک

من از آتش حسد میوزم کہ مثل تو وجود کالعدمی باید ہنرا ہا رو پیہ زرا این ملک مسفت

بخوزی و من کرسند باشم - اگرچہ من باشندہ این ملک شتم و مراستے ہر این ریاست

نیست ولیکن تراچہ ہستے ہست ہر این ریاست و توجہ میکنی در این ریاست - اگر

غرض حکومت پرورش و تربیت باشد باید پرورش و تربیت از کسے کند کہ وجودش

فائدہ داشتہ باشد بر احوال خلق یا حکومت - اگر انچہ را تو میدہند کہ زبان و عوسے

مسلمانی کنی و در واقع روسے اسلام و مسلمانان را ہمہ سیاہ سازی ربع آنرا من

سید او ند با وجودیکہ من خود کا فرم اقلًا ہزار ہا کار براسے فائدہ و بہبودی مسلمانان کردہ

و میکردم - تو مانند خاکستر مردہ ہستی کہ بر خاک ریختہ باشند و من مثل آتش تیزے ہستم

کہ بر روسے شک نہادہ باشند و سے اگر برابر بوشنی یا غلی یا گاہ خشکے بگذارند سہ

بلکہ جانے را آتش میزنم - مثل منی را باید نان بر قرار و اند و چند نو کہ بگذارند و مکا

عالی و جا سے خوش آب و ہوا سے دہند و اسب کالسد مقرر سازند و ہنرا کتاب

و پنجاہ روز نامہ دہند و پنجاہ کس زیر دست من باشند تا آنکہ قلم بدست کیرم و ہنرا

حاملان اسفار نظام سازم کہ معنی آزادی چیست و آنگاه بچند کس از قبیل ترا باعمال آنها
 گرفتار کرده عیسایات العمر کنیم تا آنکہ خلق ملک آزاد شوند و ملک ترقی کند و آن فوائد
 کہ مالک امریکا و جرمنی و انگلند و فرانس را حاصل است ملک ایران و ریاست حیدرآباد
 را نیز حاصل شود۔

قال۔ و اگر در خصوص اینکونہ زخارف در مدح آزادی تخریر سے در

امیر سے یا تعذیر سے از سلطان و وزیر سے در کار باشد التبتہ این چاہنا سے بے
 جرات این چوہنا سے درشت نہ داشتند

سی و خیم۔ اقول۔ اے نادان اہل اہل سے حیدرآباد اگر مراد تو

استند اگر حیدرآباد خود میدانند کہ من حق میگویم و براحوال ایشان اندوہ میخورم
 کہ بیچارہا کار سے نمیکند بہتری خود ملک و مدح آزادی کردن و فعل دیکر سے
 از آن قبیل نیست کہ امر سے حیدرآباد در زیر قانون و در تحت حمایت دولت برتیا نہ
 بتوانند کہے را تخریر سے و تعذیر سے نمایند و در حق گفتن و نوشتن مرانہ پروا از سلطان
 است و نہ اعتنا بوزیری۔ تمام عمر و دولت آمدنی اکثر سے از امر سے حیدرآباد صرف
 زلف میشود در بطالت و طرقتی کہ ہمہ خلاف شرع و خلاف عقل و خلاف عرف اند
 چندین سال است کہ مادر حیدرآباد استیم نشیندہ ایم کہ یکے از امر سے این شہر
 فیوہر فردا یا صد کس از اینہا بجمعاً مسجد سے ساختہ باشند یا مدرسہ یا دارالشفائے برپا
 کردہ یا کار دیکر سے کردہ باشند براسے بہتری و آسائش اہل وطن خود و ترقی آنها۔
 راست است کہ اکنون در حیدرآباد مدرسہا سے متعدد و شفاخانہا سے متعدد و بسیار
 کارہا سے دیکر ساختہ و کردہ اند بچہ فائدہ عموم غلامان بکرا اینہا از خواندہ حکومت است
 نہ از کیہ آحاد این اہل سے عالیشان۔ حتی وزیر این ریاست را ما پوسستہ می بینیم
 و می شنویم کہ عمارات عالیہ عیاز و وسے تاکنون نشیندہ ایم کہ مدرسہ برپا کردہ باشند

آنچه کارها سے بسیار سے رانست باو بد بند که در عهد وزارت خود کرده و میکند و سلسله از
 زرخزانہ ریاست کر وہ و میکند نہ از کیسہ خاصہ خودش - کیے از امر سے این بلد را
 نشنیدیم و ندیدیم کہ اقلًا یک دو سه ساعت شبان روز خود را صرف در تحصیل علم یا مطالعہ
 کتابے یا نوشتن رسالہ کردہ و کبند و کمال افسوس است کہ عمر ہا سے عزیز وزیر ہا سے
 بسیار مفید بر باو میشود از این امر او کے نتائج بد انہارا دیکر یا ذکر نمی کنیم کہ موجب نقص
 آبرو و عزت خودشان است و تباہی ملک شان و خودشان بہتر از امید است کہ چہ
 کار ہا میکند - اگر اند کے بغور ملاحظہ شود بر نوشتجات بندہ معلوم میشود کہ ہر زمانے
 کہ چیز سے نوشتہ ام غسوب بودہ است تمام ممالک مشرقیہ یعنی غیر ممالک نصارا
 و خصوصاً ممالک اہل ملت خود چہ ایران باشد چہ روم باشد چہ مصر و چہ بنگبار و چہ
 افغانستان و چہ ترکستان و چہ ہند و چہ دکن و ذکر اہل دکن تر و اللباب بودہ و عرض
 من از تمام این جوش و خروشے کہ دارم و بر سر و سینہ کہ میزنم ملک و قوم خود است
 کہ امر و زار ہر ملک و قومی بدتر استند و مرا ابدًا کار سے بچیدر آباد و جا سے دیکر نیست و
 امر سے ملک ما غالباً بدتر از امر سے جا ہا سے دیکر استند

و چون در ہر جائے از جہان در نیکی و بدی امر و بزرگان قوم مشرق سائر نامس استند
 لہذا ذکر امر و بزرگان بالفرد در میان میاید - امر اچیدر آباد و بچنانکہ امر سے تمام ملت
 اسلام نمازی و پرہیز کار و بے نماز و ناپرہیز کار و مرد و آفرت و مرد دنیا و مومن بلہا
 عرب و عجم و ترک و انگریز و ہندو و ہندوستان ہستند و دارند من ہمہ را نیک سیرت و
 پاکیزہ خود شریف و نجیب و عزیز و محترم میدانم و سلسلے آنچه من میدانم از انہا ذکر نکویم و
 نوسیم تو کران و چاکر اسے کہ نزد انہا استند می بنید و میگویند و ما و عالم می شنوند و
 در متعدد کتابا و متعدد اخبار ہا درج میشود و ہمالک عالم ہن و منتشر میگرد - بندہ آید
 منکر ہن افعال نسیم و ہمہ را نیک میدانم و سخن من ہر انیکونہ اعمال و افعال خیریت ہلکہ

سخن من فقط بردو چیز است۔ سیکے انیکہ غالباً این امر غالب اوقات عزیز خورا در لہو و
بسر پیرند و بجلی از امور کجاست و ریاست و نیکی و بدی حالت ملک و خلق ملک خود
بے پروا ہستند۔ ہمین احوال است کہ ابتدا شکست در او در بنیان دولت اسلام و ملک
مسلمانان را در ہند تباہ ساخت و در ترکستان تباہ ساخت و در روم و ایران و مصر
و افغانستان و زنگبار و سایر ممالک ہم پیوستہ در تباہی است و بخیل کہ چندے بعد از این
انجا ممالک ہند شل ہند شوند و ما ہمہ روزہ در اخبار ممالک ہند و از زبانہامی شنویم۔ ہمین احوال
و احوال است کہ حیدرآباد در این روز در انداختہ کہ در پیش چشم بندہ و ہمہ اہل حیدرآباد
عبدالحمق و واتسن و چند کس دیگر یک کرور یا زیادہ از این ملک خوردند یا نقصان رسانیدند
ولیکن احدے از امرائے این ریاست دم بر نیاورد اول از بے پروائی و بعد از
عدم آزادی و در واقع از عدم آزادی و بندہ کہ مال آزادی می نویسم کہ اکثرے از این امر
چندان آزاد استند و بے پروا کہ اگر بخوانند در مہر عام یاد در دورے خود نشہ کرے
شعدوہ سندے یا باتے ہانے شعدوہ بر بندے را بگذارند و وہ طائفہ در حضور آئنا
رقص کنند میوانند و بسیار ہم میکنند و لے احدے از اینہا راجات نیست کہ در امر حکومت
دم زند و جو یا شود کہ سبب خوردن این زر کہ عبدالحمق و واتسن خوردند چہ بود و باعث آن
کہ علاج آن چیست۔ اکنون بہ پیغم کہ جواب این سوالات را کدام امیر سید ہد و کدام از انہا
میواند بلکہ انصافی کند کہ آنچہ این چارہ نوشتہ خلاف و کذب است +

قال۔ ” و از نواب محسن الملک بہادر کہ نوشتہ است و سایر حکام و امرا
و مکنوران این ریاست سخن زاید از چنانہ خود نہ راند“

سی و ششم۔ اقول۔ این چارہ کذاب و ریاکار و نیا دار در غیر این
موقع نواب محسن الملک را کافر بخواند و از این وقت محض بخیالات و اغراض خود نام ہمہ
امرا و راجہا کردہ نام اور اذکر نمودہ کہ چون عہدہ دار بزرگی است و کاہکای بکار سے آید و

و تجمل کہ اغراض نفسانیہ و دنیویہ اور وقتے ذریعہ و سببے شود و بالفعل ہم اقلاجیل و
 پنجاہ پارچہ سیدالاجبار را بچتہ مختلف ادارہ اسے حکومتے مزیدار شود و جاری سازد۔
 آنچه من نوشتہ و بنویسم و گفتہ و سیکویم نواب محسن الملک بھوبلی می فرماد و میداند کہ من از
 کجا و از چه نامہ میکویم و سے نویسم۔ اور من می شناسم و مرا او می شناسد و من آنچه گفتہ و
 نوشتہ ام در حضور خودش میکویم و مرا ابداً پروا کے از نیست تا و سچ نمی تواند کرد من۔
 عرض من بد کون از اعمال شخصیتہ خود محسن الملک بود و نیست بلکہ عرض من بے انتظامی ملک
 و مقصباتے کہ ہمہ موجب تباہی اند و دولت اسلام را۔ اگر خوانندگان را بخاطر باشد آنچه کہ بندہ در
 اخبار آزاد نوشتہ بودم و سفیر کن نیز از نقل نمود در مقصبات آزادی و عدم آزادی بندہ
 نوشتہ بودم کہ انگریزان ہم در این ملک ابن الوقت استند و یک زمانے چنین استند کہ باران
 عظیم الشان کو آیر بے اعتنائی میکنند و یک زمانے از نواب محسن الملک بہادر و نواب
 فتح نواز جنگ بہادر ترفیع و تجید مینمایند۔ سببے بیشک چنین است و نہ این است کہ
 کسیکہ قلم بر سیکر و در ذمہ عمدہ داران حیدرآباد و چیزے بنویسد پر واسطے دارد کہ در
 حق عمدہ داران دولت و حکومت انگلیش چیزے بنویسد۔ بندہ کمال آزادی می نویسم
 کہ اکثرے از افسران و عمدہ داران انگلیش کہ سر و کار و معاملہ دارند باریاستہاے بودنی بندہ
 خیالشان غارت کردن و تباہی این ریاستہاست از عمدہ داران پست رزیدنی گرفتہ
 تا بہ بعضے از عمدہ داران ایندیا آفیس برسد و زمین مقدمہ معدنیات حیدرآباد من
 میتوانم اقلانچاہ کس ہمہ امن و عمدہ داران نام برم کہ داین معاملہ خورد و ند و برد و ند
 لرو حیلہ نمودند و حق این ریاست را پایمال کردند و جو ابدہ اند و مقصر حقے حکومت
 ہند و حتی ایندیا آفیس۔ انگریزان از قبیل عبدالحق مکھنواران مکھنواران ملک را می شنید
 ابتدا کہ خود غارت کر ملک و ریاستہاے خود اند آہا نیز غارت گری میکنند در این ملک و
 اگر محکمہ عدالتے مقرر شود بر اسے دریافت این مقدمہ و آن محکمہ بطور انصاف و بیادانت

بدون طرفداری دریافت نماید آن وقت معلوم میشود که چه کسان و بچه عدت در آن
 شریک بوده اند که بعضی نمک خوران این ریاست بوده اند و بعضی دیگر کسانی که
 حواس این ریاست اندازنہرمان و حفاظت نمایندگان مراتب عزت و حرمت
 زمام دولت بکلیشس بچہ اند۔ در این صورت نواب محسن الملک و شخص خودندے
 نہ بفضل خداوند سے اندک مغزے در کلمہ خود داشتہ باشند بخوبی مے نهند و میداند
 کہ بندہ چه مے نویسم و لیکن این بیچارہ حامل اسفار نھے نھند۔ این بیچارہ چنین میداند
 کہ از چہا کتاب کرم خوردہ عربی و پشتون در گوشہ طویلہ و صحبت یک درجن آخوند و سید
 کہ او کلاشس متیوان از اذنیع ہمان خبردار بود و مے این خیال حتمًا است نہ
 علما +

قال۔ ” دانیکہ مذمتے از تمام اخبار ما سے حیدرآباد دکن نمودہ است
 و از اخبار نسلان دکن) و (بہدان الانسبار) اولاً آنگاہ این بیچارہ بے سواد عا
 از ہم دستعدا کہ دم از فارسی میزند و حرف یومیہ را مثل بچہاں سکیند کہ فلان و بہمان را
 (فلان و بہدان) بجاوردہ علفا سے اصفہان بگور کردہ است اے آخر +
 سی و ہفتم۔ اقول۔ این بیچارہ یا این غلط را در اینجا زخم کاری اخیر
 خود دانستہ یا آنگاہ کہ از زخم ہاے کاری خود در این ضمن البتہ تفضیلت خود را ہم ظاہر
 میکند۔ باید دانست کہ این لفظ توابع و مہمل است و بزور اے بندہ بہمان و بہدان
 ہر دو درست است و در یک کتاب لغتے کہ ہندیان جمع کردہ اند موسوم بہ بہار لغتے
 کہ دو بہان و فلان و بہانے و فلانے و بالعکس و بہدان و فلان کنایہ از دو چیز
 یا دو شخص غیر متعین است کہ آثر ایاستار و پیتاریا سے پاری ہم کو نید و دوم ظاہر
 اولہ اول است نہ لغتے علیحدہ و لفظ بہان را صاحب رشیدے بفتح آوردہ اما مشہور
 کہ بر است لا آخر۔ در این مقام شعرے ہم از شیخ گواہ مے آرد کہ گفتہ۔

شکر که یک شهر جوین داشت خرابت خراب بهمان بود و فلان بود نمیدارم - اگر چه
 این درنگ در ایران مشهور نیست و این شعر هم از شاعری معروف نیست مع ذلک ما
 سوال میکنیم که این لفظ را از کجا پیدا کردند اینها البته از شخصی این قصیده اند و این
 صورت اگر آن شخص از بلخ است اصفهان بوده معلوم میشود که این لفظ هم در جایی از
 آنک ایران استعمال دارد و اگر آن شخص از شهر دیگر است بوده است پس معلوم میشود
 که در حال این لفظ درنگ ایران استعمال دارد و مردم بلخ از اصفهان فارسی را
 بشهر از بلخ میبردند و بیکر حاله سے آیم بر سر سواد این مرد فارسی بدان و ظاهر
 اینست که در آن زمان با آنکه پیدا رخو و کس است و بنید از جمعی از مردمان بلخ سواد
 کس بسیار عظیم الشانی است مگر در فارسی غلط کرده و میکنند و در اکثری از کتب
 چندین لغات فارسی را نمیدانند - مثلاً در جانی معنی بیچاره را نوشته بود شغفت
 و تشنع و سقا گفتن و دشنام دادن - در جایی دیگر کتب را نوشته بود معنی
 مردمان است - با جمله از اشعار فارسی او که در یکی دو نمبر اول و دوم سید الاخبار
 درج بود و درج محبوب علی شاه و مخصوص آنکه در سالکده بود بر همه شعرا که بلخ
 اصفهان معلوم شده است البته که این بیچاره بلخ شور میخوردند و در صرف و نحو
 و چیزهای سواد عربی شاعری هم بگند و شاعری خسرتی بجزه - یک قصیده دیگر هم
 در همان خصوص سالکده گفته بود که چند آن بجزه بود که دیگران هم ناپسند کردند و درج
 سید الاخبار نمودند - چونکه البته تاکنون از نظر ما محوشده ما در اینجا چند شعر
 از آن قصیده را که هفتاد و شصت است درج میکنیم که شعر اسے شاعر با هر ملک ما در آنها
 مامل فرمایند و پایه این مرد بلخ شور را معلوم کنند و این کلمات ذیل هم در آغاز
 آن قصیده یا از خود او است یا یکی از وایستگان او -
 " این قصیده سدید سالکده که که کشای مشکلات فصاحت و عقده

- (۲۳) چوبست منطقه ملک راهمی بیباک
 بر او است فرضی بندت کسین مال
 (۲۴) رئیس حضرت محبوب علیشاه باذل
 که و بنظم و عدالت بود و حلال کرده
 (۲۵) ساک راجع و اغول به نیزه بازی
 رکاب پوشش شونش ابر و مال کرده
 (۲۶) شعی که نامده مثلش ز صلبت آبا
 از آن زوندید لها خو و از ملال کرده
 (۲۷) بگاه بازش سا هم ملوک زمان
 نیارند زدن بر شیخ مثال کرده
 (۲۸) میان شاهان کوئی که راس منطقه است
 و یا بطرز عجم در میان مثال کرده
 (۲۹) بحق یک لک و ببت و چهار
 که این کرده همه سالش بود بجال کرده
 (۳۰) کره سرکه آید با اتصال و شور
 که صد کرده شوش یک ز اتصال کرده
 (۳۱) چنین کره هزاران کرده زنده بجم
 که تا کرده زن با شد و لازمال کرده
 (۳۲) شهاب اسم که چون در بسک نظم و نثار
 کسے نزد عسری فارسی لال کرده
 (۳۳) تعارض هم چکند کره پیرجان است
 که حق ز دوست بر در زبان لال کرده
 (۳۴) بوقت سالکره طویا بکشه کن طرح
 زند بقصر خود تا که سپید زان کرده
 (۳۵) ردیف و قافیہ باوت کرده زده بر کلک
 رند تا که بفت یک بر شکال کرده
 (۳۶) خطاب آیدت از شاه سید العلماء
 ز سنے بهاره کمر بند امثال کرده

سراسر این قصیده از اینگونه خرافات است که ما باید یک دو شعر بر این با فرید کنیم

- که بخش ازین نخورد و چهار فاضل ما
 بگو بهتر زن بر سر جوال کرده
 چو میزند کرده بر هر چه آغوش آست
 بگو بزین به شغال و زغال و کال کرده
 اگر چه فاضل و خوشه و شاعر و چیر
 و سے نزد بدربار باب انفعال کرده

قال - آن آزادی را که او معنیش نمیده آن آزادی است از تعقل

و عیا و عفت و شرافت که این چهار استلزم قیود در جمیع ملل و محل هستند اگر کسی خود را
 عبد خداے خود نداند و خود را آزاد بداند مثل کاه و خوش علف هر شیشیکه بنظرش بیاید بخورد

آرامے طرہ شاہد بلاغت است وری است بار و واج و بگری است مواج از شجاعت
 بابرکات کلک در رسک محیط علم و فضل و ادب و حاوی بسیط کمالات عجم و عرب یعنی
 بہ فخر العلماء و الفقہاء و امام الفضلاء و الاو بار جناب مستطاب قدسی القاب کردنی
 انتساب امتیاز السند التوئی المللی حضرت آقائے آقا سید علی صاحب شوسترے جزایر
 و دام اللہ تعالیٰ آیام افاداتہ و افاضاتہ العلیہ بلطفہ الازلی "ما انشاء اللہ ظاہر میکنیم
 و این صفحات کہ دو برعکس نهند نام زنگی کا فوراً این ہمہ تعریف و تجید را این مرد فخری
 و الفقہاء سزاوار نیست و شک علماء و الفقہاست و اگر علماء ایران سواسے علماء
 شوستر و سادات جزایر فعال اور بشنوند عار آید انہا کہ نام خین روزی در نہر سبت نام
 انہا درج باشد۔ اشعار مذکورہ انہا است *

اشعار

(۱)	نکار من چو زنی حسن بجال کرہ	مر بشعر فتد از تو در خیال کرہ۔
(۲)	زنی چو بر سر آن زلف پر دلال کرہ	نبی حسن زند غنچ بر بلال کرہ۔
(۳)	نبی حسن رخت و بلال آن رخت	بخود چہ از نذال قدر جو شغصال کرہ
(۴)	بلال حسن بود زلف زانکہ دلہارا	بشمال سچید و آنکہ زند بشال کرہ
(۵)	کرہ بسج حوام است اگر زلفانات	و لے بسج زند زلف تو حلال کرہ
(۶)	تعال ارکنم از زلف تو چو سچہ زخم	بر و صد زکرہ ہا بانفصال کرہ
(۷)	کرہ کرہ ہمہ زلفت بقدر قلب کسا	مبارکت شود اسے بار لایزال کرہ
(۸)	شمال سچو از آن زلف چونکہ من آورد	باین کرت بر ذت زلف بر شمال کرہ
(۹)	زائمش کہ از آن کار بستہ بکشاید	خدا نہاد بہر مخلص وصال کرہ
(۱۰)	بہر کرہ کہ زائمشت ہاش می یابے	بجل شکل ایما کند تعال کرہ

در غدره طب و یا سبب بجز خود نماند که مبتلا بمرض جذام و سرسام و برص نام و یا خونخوار
 مانیا و قطرب و جنون نویابدند که سبب از جنون آن جنون عدم همین آوازی است که در
 بچاره جنون خیال کرده است که از قیود عقل و حیا و عفت و شرافت آزا و شده و است
 هم آزادی ناست که در نام نوشته است آزادی و آوازی بود که بر صفت و یا
 تمام بازار و کوچه باوق و چنگ و سنه و آنگ سینه کوک تا کوک تا سینه آواز
 براعلاسه نام نیست آوازی خود ظاهر کند و عاید علییه شود و از قید بر صفت
 بشتیات نفسانیه اش بآواز ان کردن کفایت و صورت زخمت و چهره کلگون و سکن
 در پس ریش روبرو سبب بگانه و خویش بزی بازی است که با او در صفت
 دل از آزادی بگیرد که معنی آزادی را صورتش کامله پذیرد

سی ششم - اقول - باید دانست که این عروضا بجهت ابتداء نوشته
 است **مختب خمشکت و من سداد**
سن بالسنن ابجود قندا من

این سخن را من باید اکنون بنویسم و چون او نوشته من باید چیزی بنویسم یک درجه
 بالاتر و سخت تر زیرا که در واقع او ملاست و من شاعرم و لیکن همین قدر میگویم که هر حال
 تاکنون در ملک ما این رسم سن بالسن جاری است و تحمیل تا هزار سال دیگر هم جاری
 ماند و لهذا من معذورم - (۱) اینکه ما هر دو از قید عقل و حیا و عفت و شرافت آزادییم
 و لکن بنحوی مختلف که او از مرا ظاهر ساخته و من هم از او را ظاهر می سازم و تمیزش با اعلی تمیز
 است - (۲) ما هر دو نیز بمرض جذام و سرسام و برص نام (شاید برص نام باشد) و یا خونخوار
 (مانند این چه بیماری است) و مانیا و قطرب و جنون مبتلا هستیم - این بیماریها
 همه در وجود بنده بهم رسیده اند از آنیک سالها که دراز است و در گذشته تنها نشسته و
 در روبرو سے خود بسته و در روز مجابت و کتب انگریزی سے مطالعہ میکنم و اخصوس منجم

گوئی است که بد عوسه خودشان اولاد پیغمبر یا مسلمانان اند و عامه نبره بجهت اثبات دعوی
 خود بسوارند و هم از علم ادین و آخرین میزنند و بسیار دوسه است که دیگر هم میکنند چرا
 باید این اراض را بطور واقع داشته باشند که همه خلق دیده و می بینند و در وقتیکه نشسته
 گاه بگوشند یا بگویند و بگوئی را گاه بگوئی طلبند که علیا نه مخصوص بیار و
 که دیگر از آن نمیکشد و هم بان نمیزند و آن نوکر آب از دستش میچکد و کلید سے
 یا بیخ هم دست دارد و سر نهی را گرفته در دوان ایشان می بند و سر نهی حاکمونه
 که در دست نوکر است و دوان ایشان است و ایشان هر دوسه که میزنند یک قطره
 از آن آب ستاظر گرفته بر لب خود می نهند و فقط سه دم میزنند و نوکر ده قدم رفته
 مراجعت میکند تا چند مره چون به بیت اخلا شریف میزند یا در خل در واره و جاسه
 دیگر می شود همیشه باید شخصی یا همان نوکر را همراه داشته باشند و چندین مره بیات
 قهر مراجعت می فرمایند و اگر بندرت نازی کند و آن هم قضا چاقی یا چوبی که
 در دست دارند باید در وقت نماز زیر پا سے ایشان باشد - هر زمانه که میخواهند
 باید یک لود تفنگ بے قنداق زنگ خورده یا تینه شمشیر بیدسته زنگ گرفت
 پهلو سے ایشان باشد که مبادا غرر ایل نزدیک ایشان بیاید و آلاں چند سال است
 که در طویل که بجهت یا بوا سے خود ساخته اند خود و یاران و همان نشان بسر میزند - ابد کسی
 را جرات آن نیست که در حضور ایشان نام از مرغه یا موت یا موتا کے بیرو - و
 هنگامیکه خود باین اراض خلیفه و یک مرض اخبت دیگر کے رفتار است که رو
 اسلام و سلمین جهان را سیاه کرده اند هر یک از متعلق نشان نیز یک یا دو مرض
 خلیفه دیگر کے رفتارند و جمعی از او بائش و که او کلاش در خانه بے در و سر
 و در نش افتاده و با اندرونش آمد و شد دارند (۳) من از آن باینگونه اراض
 مبتلا شده ام که این مرد و سیاه دل سیاه که با آنکه دم از عنقت و شرافت می زند

و خورافرنده پیغمبر میخواند و اینگونه چیزها را کنایه ب مردم نسبت میدهد که اگر واقعاً حقیقت هم
 داشته باشند چندان در نظر خلق عالم تسبیح نمی نمایند چراغ و مرکب اربع اعمال است که
 در نزد خدا و پیغمبر و شرع و تمام ملل و نحل رو سے زمین تسبیح است و اگر قول امیرالمومنین
 صدق باشد قاتل و ضارب فرق اوست و اگر در اخبار سے درج یاد رکھتہ قصائے
 ذکر و یا ثابت شود تمام خلق جهان خوانند گفت "چو کفر از کعبه بر خیزد کجا اند سلیمانی"
 و من میگویم "طعنہ من بر مسلمان از آن باشد کہ تو بہ خویش را با این شقاوت پور
 خواندہ" از کسانے کہ مرامی شناسند یعنی از اہل ملک خودم بیشک اکثرے و اکافر
 میخوانند و میدانند و لے ابدًا اعمال و افعال من بر کسے ظاہر نیست و بچکس نمیدانند
 چه میکنم و لے زبان زد تمام ایرانیان است در حیدرآباد آن فعل تسبیح این بزرگوار ^{پیشانی}
 و کمر الواط بازار و پیشانی و لیش گفته اند و عقاری بود شیرازی کہ ہوارہ آباد از بلند باد میگفت
 و از قراریکہ میگویند ہمین امر سد باب لے شد اور ازور بار پادشاہ این ریاست بہ پیشانی
 در این باب نمی نویسم کہ ہمین ہم کافی است اگر غیرت باشد (ہم) کمال بے شرمی است کہ
 مردم ختم خور انمی اند و از خراب غفلت بیدار نمیشوند و سرور کریان خود فرو نمی بند
 کہ ہمشیر و جلیہ خوشان را کہ ہنچواستند بر اسے پسر ثابت علی سناکت کنند بعد نصیدند
 کہ بچارہ در پس پردہ عصمت و عفت بکر سناکت فرمودہ و ثابت نامذہ - در حق رحومہ ^{علیہ}
 جلیہ خوشان نیز راویان اخبار و ناقلان آثار چیزا گفتند و با کسے کہ نسبت بخودش
 میدادند و بخیل کہ او ہم آیتن باسن و الحجج قصاص را در نظر داشتہ بود - بندہ
 از کسانے ہستم کہ پردہ اعتقادند ارم زیر کہ چون دختر بالغہ را از دیدار یاران کردن
 کلفت محروم دارند در پس پردہ میکنند آنچه را کہ دیگران بے پردہ میکنند و چون رنے
 آہ میکنند بر اسے خودن شکنین و زیر استیا سنگ زیرین خود را عبور تہا سے
 زحمت و چہرا سے کلکون می نماید - ولیکن مانا با این اندازہ و عوسے آزادی بگرد

و نہی کہیم و کہاں فروتنی و افتادگی عرض سے نہ ایم کہ ایشکو نہ آزادی لایق شان ساد است
و علما و فقہا سے عظیم الشان ماست ۛ

قال۔ دو بندہ آزاد از خدا بر کرد و فرزند آزاد اطاعت پدر نکند و رعیت

از او سر باطاعت سلطان نهند و خراج ندهد اسلے آخر ۛ

سی و نہم۔ اقول۔ ابتدا سچو ایم بدانیم کہ در ملکہ کہ فرزند آزاد اطاعت

پدر نکند و دختر آزاد پیش از شوہر و دانش آستین آید و آنکہ در جواری خانہ صاحبان علم
و دانش و عفت و عصمت و ستید و مسلمان و اتقی بقا صلہ کہ قصد قدم و بعضے جا ہاؤ

قدم و کان کلال و مندی فروشی باشد و بعضے ہم خور و ہر روز ماہ مبارک رمضان

در صحبت ایشان بنشیند بلکہ مذاہم تناول فرمایند و از این قبیل کار ہا بسیار بشود آیا

اقامت کریدن چگونہ است بنزد اسے بندہ در چنین ملکہ از بر اسے کسانے کہ

مخالف آزادی اند حرام است یعنی شدہ خانہ غرقا پس جو این مرد آزاد از خدا و

موجب دین و تنگ اسلام و رحیدر آباد ماندہ است و خود و خانوادہ اش سراسر

بر ہر شیشیکہ برسد میچرند و ہر عذرہ رطب و یابسے را کہ بنید میخورند۔ بندہ خود مختصراً

جواب این را امید ہم و اگر کہسے ہم از او پرسد بیشیک چنین جواب ہا را امید ہد۔ اول

انکہ ملک آزادی است کہ چندان با کہسے کار سے ندارند۔ و دیگر آنکہ ما ہواز منقہی بے

سرو با نڈازہ کہ در ایران بیک خانوادہ بسیار عالی شان نمیدہند بلکہ بیچ سید و

شیخے را تا کنون میبندند شدہ ماہ ماہ میکیرد علاوہ بر چیز ہا سے دیگر۔ اکنون ما جواب فقرا

بیدیل اور ایشکو ہم کہاں خوبی و انیر و بے ہنر غالباً با صفتین و نحوین مسکالہ و مو

ند با نطقین۔ (۱) بندہ آزاد در حرم کعبہ بسیار و بیشارند و بیشیک و ثلاث

خلق ایران بندہ آزاد اند و لیکن از اینکہ فرانشس بیاید و چوب بر نغز آہنا نیزند

یا تلامذہ شمام گوید و لعنت و نفرین کند دست از آزادی خود بر نمیدارند با این ہمہ

غرض ما تو باز عمل نمی آید که تو بخوای آنها مثل خودت عابد و سحرآمیز باشی
 بشوند و من میخواهم که از دست فراتش چو سب نخورند - این کسان که همه کرده اند
 فرارفته اند همه بندگانه هستند از خدا آزاد چرا امر معروف و نهی از منکر نمی کنی از آنها
 و کسان که در همه آفرینها بر سر سیدالشهدا بر میخیزند و دعا میکنند بجهت بقا مسه نمودند
 و از یاد فضل و زهد و تقوا سیه قلبان دم از دکان سندی فریاد می بردن آمدند
 (۲) فرزند نبرد را سے عقلا سے جهان تالجبدر بلوغ و امیکو نیم پانزده سالگی باید
 پدر و مادر خود باشد و بر والدین لازم است حفاظت و حراست او و ازین حد که تجاوز کرد
 باید او را بر سر دور راه رها کنند یکی راه بزرگ و دور راه را با او بنهند و
 او را مختار سازند که هر طریقی که خواهد قدم زند که تا چهل سال نانش بدهند و تا پنجاه سال
 از او اطاعت خواهند - اینها ایالات حقیقت (۳) اما رعیت آزاد - اگر کرم مساکین
 فرمایند خوانندگان عرض میکنم که کتابی بالفعل نزدیک است که اندک بقیه پانزده
 سال گند است در آن سنوات مالیات استریا قریب (۴۰۰۰۰۰) بود - مالیات
 ہنگاری (۲۵۰۰۰۰) مالیات بلجیم (۱۰۰۰۰۰) - مالیات دنمارک (۲۰۰۰۰۰) پرتغال
 دو کروڑ شصت لک (مالیات فرانس بیش از (۱۰۰۰۰۰) - مالیات پروشیا (۳۴۰۰۰۰)
 کروڑ - مالیات بوریار (۱۰۰۰۰) و پرتغال و دیگر ریاستها سے جو من ہم وہ کروڑ باشد
 مالیات انگلند (۱۰۰۰۰) مالیات ایتالیا (۱۰۰۰۰) مالیات ندرلند یا وچ کہ ایترا
 و لنڈیز خوانند (۱۰۰۰۰) مالیات پرتوگال (۱۰۰۰۰) مالیات روس (۱۰۰۰۰) کروڑ
 مالیات اسپین (۱۰۰۰۰) مالیات سویدن بیش از (۱۰۰۰۰) و نیم کروڑ مالیات برزیل
 (۱۰۰۰۰) کروڑ مالیات گند اقرب (۱۰۰۰۰) و نیم کروڑ مالیات کسبک (۱۰۰۰۰) کروڑ مالیات یونان
 سنٹیش امریکا (۱۰۰۰۰) کروڑ مالیات ہند (۱۰۰۰۰) کروڑ و از آن طرف مالیات دولت
 عثمانی (۱۰۰۰۰) کروڑ و نیم) بود و مالیات ایران فقط (یک کروڑ و پختا و لک یعنی ۱۰۰۰۰۰)

ولیکن چنانگوئی که مالیات بعضی از این ممالک فیصدی ۵۰ و ۶۰ و ۷۰ افزا
 نموده است احتمال کلی میرود که مالیات ایران فیصدی ۵ هم نیفزوده باشد۔ بنده
 از صاحبان انصاف و عقلا سے دانشمندی که اطلاق از این چیزها و ازند سوال میکنم که
 چگونه است که باکمال آزادی اهل ممالک یورپ آن سبب کزاف را بدون گفتگو
 میدهند و رعایا سے ملک مارا بایشترش با چاق و فرستند و سر و دست و مغز آنها
 بکوبند تا آن مالیات بان قلت را وصول کنند که نویسنده شرم میکند مبلغ آن را بنویسد
 این بیچاره بیخبر از عالم چه میداند که حکومت های یورپ مکرر در یک سال یک روز در
 مجالس مشورای حکومتی ده کرو یا پانزده کرو طلب میکنند براس فلان امر خاص یا
 ساختن ده جہاز جنگی یا صد توپ پنجاه تنی یا بنا کردن ده قلعہ و رعد و ملک شان یا
 براس فلان عد بندی و امثال ذلک بجز و یک در مجالس مذکورہ امضارفت میکنند و
 نفس کسی بر نمی آید۔ من همیشه میخواهم تکلم کنم با ماس بقدر عقول آنها و باز با نادان و بیچاره
 میشود۔ تو و ملک با از قبیل تو در این امور بالرہای شوستر هموزن و ہنسک استید
 من در روسر بخود میدهم در جواب تو اگر بنویسیم کہ در مجلس مشورای قومی فرانس دو یا سه ہفتہ
 پیشتر گفتگو شد کہ در بین ده سال گذشتہ دو صد کرو باقی جمع و خرج ملک شدہ بود
 و یک صد و بیست و ہشت کرو قرض گرفته شدہ بود۔ این فقرہ را کہ موضوع و مخموش طریقی
 است بنده بہ انگریزی بنویسیم و توجیہ آنکہ علم ہر چیزے بہ از جہل آن است بگو کہے را
 کہ برایت ترجمہ کند :

'the men of this majority were
 pledged to reduce expenditure,
 their party having in ten years
 heaped deficits to the amount

of 200000000£. This Chamber had not improved a whit in wisdom; within three years it had borrowed £128600000 without having reduced the old debts by a half penny.

اے نادان پچھان تو خودت درہمان جواب سعادت آن شخص آزاد را میگوئی۔
 "اول اندیش و انکسے گفت او این را من باید قبول گویم در این وقت کہ بخوبی تامل
 کنی کہ چہل یک آن باقی و این قرض ملک ایران را خراب میکند و تمام خلقش را تباہ
 سے سازد و بیشک کہ بزور چاق کسی یک صد و بیست تومان حکومت ما قرض نمیدہد
 جز آنکہ ببرد و از خوف قلم بر کرد آن بکشند * (۴) لشکر آزاد جنگ نکنند۔ عجب نادانی
 است این مرد کہ نمیداند در ملک بسیار آزادی کہ ہر کہ اسے خود را با پادشاہ کیسان
 میداند امروز سید لک سپاہ موجود استند کہ بجز ویکہ فرمان رود ہمہ بجزکت می آیند
 بجزتہ جان بازی و لیکن با آرزو در دلمان ماند کہ جنگی در ملک خود مشاہدہ کنیم و ہنوز ^{بمتعجب}
 احمق قوم ما قبول نمیکند کہ سپاہ ایران در سرخس و بوشہر و محضرہ شکست خوردند و ہمہ
 یا گرفتار شدند یا فرار نمودند (۵) نفس آنادیسر کشتہ کند۔ این بچارہ کہ با جواب طفل
 دبستان را میگوید یا کو یا ابد از مسیح با خبر دار نیست کہ با وجود امر عبودیت و نبی از سر
 علیظ شدید علماء و سنتی و خشونت ما کم و چوب فرانس و در عین عبودیت و مذمت خدایک
 این اعمال در میان مسلمانان و در عزم کعبہ و مدینہ طیبہ و دیگر اماکن مشرفہ جاری است
 و میشود در میان نصارا و در ممالک یورپ جاری نیست و نمیشود و فاک بر سر من اول
 و بعد بر سر این سید طراح و بعد از آن بر سر آن علماء و آن حکام و آن فراتشان کہ ابتدا

از ہمان ہارتکاب میشود وہمان با سبب خرابی و تباہی دیگران و عوام الناس استند و
 قدم پیشتر نمیکذارم (۶) دختر آزاد پیش از شوہر وادش آستین آید۔ این ہم کمال نادانی
 است کہ دختران را در خانہ نکاح دارند کہ ترش و کندیدہ شوند و تاسی یا چہل ساسکے یا
 تمام عمر تابع پروا در باشند و باید برضائے پدر و مادر عروسے کنند و ہر کہرا پدران
 و مادران شان می پسندند با و راضی شوند اگر چہ غلامی حبشی باشد و چون بے علم و بیدانش
 استند و بے ہنر و کمال و بدون اشتغال و قدر و منزلت خود را نمی شناسند از
 سائیس و نوکر و قومہ چی و قاطرچی و غلام آستین شوند بہترین است کہ در پانزدہ سالگی
 و شانزدہ سالکے انہارا آزاد کنند و بروند و ہر کہ را ہیچو ایند بمیل خود با او نکاح نمایند
 قال۔ "اگر عقل و حیا و عفت و شرافت نباشد بطلان تمام ملل و خل
 و سلطنت تمام سلاطین و دول روی زمین ہر آئینہ صورت بند و اسے آخر
 اقول۔ ہیچ ضرورتے ندارد کہ جواب این چیز ہا را بدہیم زیرا کہ ہمان ہا کہ تویم
 کافی است و تکرار انہا جائز نیست"

قال۔ "و اگر در میزان عقل بسنجیم خواہیہا آزادی کہ حاکم انہا عقل سلیم و اورا
 تویم و سلیفہ مستقیم است ہر آئینہ زاید بر عداوتی آدم از آدم تا خاتم و از خاتم تا ایندم
 خواہد شد"

جملہ۔ اقول۔ اگر در میزان عقل بسنجیم یعنی زبدہ و شخبہ خود مندان
 و صاحبان عقل سلیم و اورا کہ تویم و سلیفہ مستقیم بسنجند) بے ہنیم کہ این مرد نادان بدو
 دلیل و بدون آنکہ اقلادہ مثال بدہد از این عداوت خواہیہا آزادی قلم بر گرفتہ و نوشتہ
 و ندانستہ است کہ اگر یک پہلو سے یک الف یک نقطہ گذارندہ وہ میشود و در نقطہ
 گذارندہ صد میشود و سہ نقطہ گذارندہ ہزار میشود و اگر ہشت نقطہ بگذارند آن وقت این
 بیچارہ از حسابش عاجز میشود و سہ در یک ہمانیہ بلکہ وہ یک ہمانیہ میتوان آن نقاط را

گذاشت و بنده بتوانم بهمان اندک زمان گفت که فوائد آزادی زیاد است بر عدد
 تمام سنگ ریزه های صفحه ارض و قطرات باران که تا امروز بر زمین باریده - لیکن
 من چندان احمق نیستم که چنین چیز را بگویم و بنویسم و بدون دلیل و برهان همین قدر
 بخدمت دانشمندان بگویم که جهان را به از بنده و جناب ایشان دیده اند و از همه بالاتر
 بخاکها و مبارک شاهنشاه حجاج ایران بوسه داده عرض میکنم که بخیل به از و دیگر
 مالک یورپ را ندیده بمقتضا علم مرتبه و شان خود هر چند که کم و کیف هر چیزی
 را البته معلوم نفرموده و لے چشم دیده) آنچه بنظر مبارک این کونستخاص رسیده
 یا با شماع ایشان اقتاده همه نتیجه آزادی است و پس - البته اگر کسی در کیفیات راه
 این فقط ملاحظه نماید و از جائے دریافت کند می بیند که کیفیات همین یک چیز کم
 از عداوتی آدم نیست - و آنچه خود بنده جسته جسته از اخبار با ترجمه کرده در صفحات
 سید الاخبار درج میکنم بر اے ملاحظه و اطلاع بے خبرانی که از قبیل این
 بر رگوار اند قطره از محیط نیستند و اینها همه آثار و علامات و نتائج آزادی استند -
 بنده معدود کرده ام که در اینجا سرسری - (۱) جمعی از دکلاے خلق در مجلس
 جمع اند که بطور آزادی را می بینند در آنچه بکیه تمام خلق ملکشان خوش و ملکشان
 آباد و محصور و بازور و استیلاست (۲) افراد خلق چندان مغرور و محترم اند که ده
 کس از ایشان میتوانند از جانب لکها بیابت را زنند و عریضه بکومت فرستند
 و آنچه خلاف مرضی آن جماعت است اظهار کنند و حکومت را از آن باز دارند
 با آنچه مرضی آن جماعت است از حکومت طلب کنند و حکومت فوراً قبول میکند
 (۳) هزارها از اینگونه اجتماعات هستند که بگروم جمع میشوند و آهنی شده بر اے
 اشاعه و جریان کاری با اتناء کاری را می بینند که نسبت دارد و علم و تجارت
 و فلاح و جریان ریلوے و تلگراف و هزاران چیزها را بیکدیگر بر اے آسایش

و ترقی قوم و ملکشان و سمجھتہ آسائشیں جو انات و سمجھتہ فوائد و خواست و حفاظت
 اجماع و نباتات و قبور و اماکن وغیرہ ذلک۔ مثلاً اجماعاً است از علماء سے قوم کہ اگر
 در آہنا شریک استند و تمام شب و روز سعی و جہد آہنا اشاعت مذہبشان است در
 تمام جہان چنانکہ علماء سے ماہستند کہ از بس تکبر دارند و حق و حسد کا ہر دو کس آہنا در
 یک مجلس جمع نہیں ہوندا و کا ہے در تمام عمر یکے از دیگرے سے ملاقات نہیں کیندا و ہر یکے
 خود را اعلیٰ و افضل از ہمہ میداندا و از گوشہ گیری از خلق بطور ریاضت و ورع و تقویٰ
 خود را ظاہر میسازند و محض برائے دنیا و جمع ساقبتن عوام کا لالہ نام (۴) لکھا
 کیا نے ماہستند کہ تحمل بعد و اولاد آدم زرر و سے ہم نہادہ تجارت و کار ہا سے
 دیگر میسیندا در ہر گوشہ از عالم۔ (۵) احد سے راجرات آن نیست کہ بقدر ضرورت
 خلاف قانون ملک کند بدون عقوبت۔ (۶) احد سے راجرات عایا ممکن نیست کہ
 بدون جرم و اثبات جرم او آنے در عین نگاه دارند۔ (۷) تمام خلق مردوزن
 صاحب علم و دانش و نہر استند و ہمہ بطور غرت میسیندا از ہمہ از علم و دانش خود
 نان میخورند و ہمہ بدرجات عالیہ علم و نہر اند و ہمہ مسیح امرے از امور زمان فروتر
 و بے مساوات نیستند از مردان (۸) تمام خلق اماندہ اند کہ خواست و حفاظت
 نمایند از ملک خود از مانت و ناز دشمنان خود و ملک را ملک خودشان میدانند
 و خواست آنرا واجب یشمارند نہ اینکه ملک ملک پادشاہ یا حکومت باشد و در ترقی
 و تنزل و زوال و رفتن ملک از قبضہ و بخشیدن گرفتن ملک یا بخشے از آن را بہ بیگان
 خود را مطیع و منتقاد دانند یعنی مثل اینکه اگر خراسان یا آذربایجان را شاہ ما بر سر
 و ہر احد سے راجرات آن نیست و استحقاق آن را ندارد کہ وہم تریزند بلکہ اگر زن و دختر
 آہنا را ہم بدہند وہم نہیں مند یعنی خود را عبد و فرمانبردار میدانند و ہر چہ دانند مال
 و ملک مولیٰ سے خود میدانند و این ہمہ مفاسد را ابتدا یہ علماء سے دین ماہستند کہ

ذم آزادی را میکنند و مدح عبودیت و بندگی و بروی کے سخت و ملت را - (۹)
 تمام خلق ملک فرداً فرداً بجای ترقی و بهبودی یکدیگر و عزت تو سے اند و قصد حسد
 در میان نشان نیست و ہمہ متفق اند برخلاف ملت ما کہ فرداً فرداً بجای کار و اغراض
 نفسانیہ خود اند و از آن جهت در صد و تباہی و فریبی و پاپی و کیران و در واقع ملک
 و ملت خود - (۱۰) و با وجود این فواید نیک و نتایج مدوحہ کہ انصاف و رحمتا سے الہی
 اند آن اقوام را سلاطین خود را پستش میکنند و ہزار مرتبہ بشیر از ماحومت می نند و دنیا
 آنها را بہشت است و بیشک آخرتشان ہم بہتر از ملت ما است - چند روز قبل ازین ذکر
 شد در خصوص اگر ہی بشون پاریس و وضع عمارت و شہریت پاریس و اندک زمانے پس
 اذان ذکر سے شد از طریق سوختن ہنوز در آتش کیے مانند بندہ بیدین و از خدا آزاد
 خندان خندان و بگرام گفت بنظر م می آید کہ دنیا سے و کیر سے و نشاء و کیر سے بنا
 بلکہ ہر چیز بہت ہمین دنیا و ہمین نشاء است - نصار اہل بہشت استند و در ہمین نشاء
 بہشت است آنها را و ہنوز اہل دوزخ اند و در ہمین نشاء با آتش سے سوزند و مسلمانان
 و دیگران اہل اعواف استند و در ہمین نشاء - واقعاً چنین است +
 بلے اگر در واقع آزادی را قبیح و عیبے باشد در دو چیز و بدو حال است
 کہ باید بطور تعمق در آنها نظر داشت - اول آنکہ چون خلق ملکہ کہ آزاد باشند ہمہ یا اگر ہی
 بلے علم باشند و قانون ہم در ملک نباشد تمام بیدین سے شوند و بے دین ہمہ آسا
 و غیر مہذب مثل اہل ہند - دوم اگر مردم آن ملک ہمہ یا اکثر با علم باشند و قانون ہم
 در کار باشد آن وقت ہمہ کافر میشوند بطور تعین و سے ہمہ مہذب استند و انسان کامل
 مثل اہل فرنگستان و امریکا - بیشک صاحبان علم و علوم این زمان اعتنا سے بدین
 نخواہند کرد و مطالب دین را غالباً و اکثراً توہیات جاہلانہ خواہند دانست بچنانکہ
 غالباً مردم یورپ و امریکا استند و لیکن بیشک وقتی از اوقات خلق جهان و خصوصاً

اهل ایران چنین خواهند شد و آن وقت آدم میشوند و ترقی میکنند که کو در زمان ناشوند
 و آرزو سے آن زمان و آن حال در دل نبده و امثال نبده خواهد ماند و این آرزو
 را بجاک خواهیم بر دو سه ماها اکمن سعی و اربعم که ما نیز شریک شویم در ترقی خلق ملک
 خود اگر نه بطور و جمعیت اقلام نوشتن و گفتن و اگر نه در آن زمان در این زمان که هنوز آثار
 از ترقی آنها ظاهر نیست - در آن وقت هر قدر علمای ما بخواهند که سدره ترقی آنها
 بشوند اسکان ندارد و آن وقت هیچ ملائی نمیتواند گفت و مانع شد که راه آهن بسازند
 که خلق کافر میشوند چنین و چنان گفتند که خلق از دین بدر میروند - آن وقت حکما و
 صاحبان دانش آزاد استند و بطور آزادی سخن میرانند و علمای ادب سخن گفتن مفضل میسازند
 و در مجلس شورایی خود مندان پلٹیک دان نشسته از تدابیر حکمتیه و تعلیمیه و پلٹیکه جهان
 و جهان داری سخن میرانند از شرع و حدیث و آن وقت وقتی هست که شرع تابع قانون
 و فیشود نه عرف تابع قانون شرع ۴

این قاعده کلی است که چون قوس عموداً آزاد میشوند و بزرگان قوم را اجرات
 آن نیست که در امور یکدیگر موجب ترقی خلق است دم زنند و غالب خلق هم نادان اند
 کسانے که دنیا دار اند و همواره در فکر کار و اغراض خافیه خود اعم از اینکه بدانند یا ندانند
 و عمده بجز دانش بجا ره های فائده موهوسے را سیکیرند و کور با فواید واقعیه را از دست
 میدهند و ملاحظه نمیکند - مثلاً علمای سے هر قوسے که تربیت نشده باشند و جاہل باشند
 بهمین بهانه که خلق از دین بیرون میشوند خلق را از کور با فواید دنیویہ باز میدارند
 و فکین عجب این سخن ما بر این در بخش قلب و زخم حکما این است که خلق پیوسته
 روز بروز ترقی سے کنند در همه جا عالم داری سال پیشتر که ما ایران را چشم خود
 دیده ایم تا امروز بسیار خلق ایران ترقی کرده اند یعنی بیشتر بیدار شده اند و
 بے نهایت پدتر شده اند در محافل دین و مشرب و مکانات همه فزونی سازی و

اسبابها و لباسها و اکولات و مشروبات همه فزکی شده حتی در خانه‌ها سگ که مانع
 اند چیزها سگ و گویا مردم ملک ما بجهت تعالی روز بروز چیتی بدترین خلق جهان شده
 و میشوند و ملک ما بدترین و منفلوک‌ترین و تباہ‌ترین ممالک عالم میشود و ومع ذلک اگر
 و خصوصاً آنها که دعوی علم و دانش و نیر و کمال میکنند اصول چیزها سگ را که موجب ترقی
 ملک و خلق ملک است ممنوع میدارند - این بزرگوار یک در خانه خودش در همین ماه
 رمضان همه روزه سفره‌پهن است و خود و اولاد و اهل خانه اش همه سبزه روزه
 و جمعی شراب خورده در حضورش میانند و میروند و بیلویش می‌نشینند و برخواستن بهار
 می‌خورند و شخص معتبر سگ این کیفیات را بنده گفت نه آنجوش داده است بنده را از آزادی
 سخن رانده ام و حال آنکه دنیاداری هم در همان آزادی است دلس با تربیت سگ و گویا
 مانع است که راه آهن درست نکنند و ملک تباہ و خلق تباہ بمانند و نمیدانند که اگر راه
 آهن درست شود چه قدر زمینها آباد و چه قدر دپات مسکون و چه قدر زراعت و فلاحت
 کثیر و چه قدر خلق ملک افزوده و چه قدر معاون کنند و بر آورده و چه قدر دولت ملک
 زیاده و چه قدر خلق ملک بشاغل مشغول و اسوده حال میشوند - نه این است که این
 بیچاره در بند این باشد که خلق خدا از آتش دوزخ نجات یابند و به بهشت غیر سیرشت
 داخل شوند بلکه نعمت های بهشت و عذاب جهنم از آن بر لب او است که پل او کرم
 میخواهد و افشرد سیرد +

ولیکن یک علت غائی دیگر است در ملت و خصوصاً در ملک ایران یاد
 ما باید همه سد و وسعایب کارها را اعلام سازیم - طبقه اعلیٰ که همه ختم امیدها
 است اینها از همه خلق بدتر اند و بدترین همه موجب تباہی ملک اند - مثلاً کسانی
 که از ما بجا ملک فزکی میروند برای تحصیل علوم مغربیه اینها نه چندان دارا
 آن علوم شده اند و نمایندگان ادارات سگ از اخلاق حمیده و صفات پسندیده

کثرت اندک را ہمسایہ خلق شونہ۔ ہاں بر این این طبقہ کہ ما بطور ادب و تہذیب و
 نیست عرض میکنیم در ہمان حالت اندک پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہٖ وسلم است جو
 را از خوردن خواہ منع فرماید در روزے کہ خودش خواتنا دل فرمودہ بود۔ ہاں
 خود از اعمال خوب عتیرسند و بواسطہ اعمال خود است کہ از دیگران اندیشہ دارند
 و جاہائے ہستند کہ باید آنہا را برنگ زد۔ اگر یک صد یا پنچصد یا ہزار از این
 اشخاص جمع بشوند و دست اخوت بدہند و نذر و عہد نمایند کہ ہرگونہ عملے را
 کہ واقعا قلع است از دست بدہند و چشم از برمال و دست شتم بر جان و عیال
 خلق دراز نکنند و ہر سہ را حامی و حامس باشند و از فسق و فجور بپہیزند و ضابطہ
 قرار دہند کہ ہر کہ خلاف آن ضابطہ رفتار کند دعوہ در تہذیب اخلاق از جمع خود
 خارج کنند و تمام فکر و ذکر وسی و جہاد آنہا این باشد کہ خلق را ہرگونہ طریق صواب
 کہ موجب ترقی آنہا شود ہم در دین ہم در دنیا را ہما لے کنند در اندک زمانے
 خلق ترقی خواہند کرد و نہ تنہا در دنیا بلکہ در دین ہم وہمین است صراط مستقیم
 حق و بس۔ مگر در امریکا و فرنگستان کہ در ہا ہدف میشود و لکھا مشغول اند در
 اشاعہ مذہب خود و اکثرے ہم و نیدار اند و حال آنکہ اگر در مالک اسلام صدیک
 آن مالک خلق ترقی کنند و در علم و دولت و کبریا سے از اسلام باقی نخواہند
 بلے ہمین است راہ و چارہ و علاج ہر چیزے در جہان ۛ

اگر ہندہ روزنامہاے بسیارے و نشیجات ہنہارے و مضامین
 متعدد و تائیل کثیرہ را جمع آوردہ گذاشتہ ام براے اندراج این اوراق
 کہ نشان اینگونہ بلہا بدہم فوائد آزادی و تقاضی عدم آزادی را و سہ
 در نظر ثانی ملاحظہ میکنم کہ حکما را یک سخن کافی است و بلہا را صد کتاب کم و
 بلے فائدہ و از براے کسلے کہ بندہ این اوراق را از مشتہ و سے نسیم